

**RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR BANK TIZIMI AMALIYOTLARINI
O'ZBEKISTON BANK SEKTORIGA TATBIQ ETISHNING SAMARALI
MEXANIZMLARI**

Eshqorayev Javohir

*Termiz Davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti, Iqtisodiyot,
o'rmonchilik va veterinariya fakulteti Buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishi
talabasi*

[*eshqorayevjavohir@gmail.com*](mailto:eshqorayevjavohir@gmail.com)

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada moliyaviy tizim barqarorligini baholashda keng qo'llaniladigan Z-baho (Z-score) metodikasining nazariy va amaliy ahamiyati yoritilgan. Z-baho ko'rsatkichining asosiy iqtisodiy mazmuni, uning tarkibiy elementlari hamda bankrotlik xavfini oldindan aniqlashdagi o'rni izohlanadi. Tadqiqotda rivojlangan davlatlar (G-7 mamlakatlari), BRICS davlatlari va Markaziy Osiyo mamlakatlari bank tizimlarining Z-baho ko'rsatkichlari solishtirilib, moliyaviy barqarorlik darajasidagi farqlar tahlil qilinadi. Metodikaning ustunliklari bilan bir qatorda, uning cheklovlari ham ko'rsatilib, ayniqsa, tizimli tavakkalchilikni hisobga olmasligi va faqat buxgalteriya ma'lumotlariga asoslanishi tufayli natijalarni noto'g'ri talqin qilish ehtimoli qayd etiladi. Tadqiqot natijalari Z-baho usulini kompleks yondashuv asosida boshqa barqarorlik indikatorlari bilan uyg'unlashtirish zarurligini taklif qiladi.

KALIT SO'ZLAR

Z-baho, moliyaviy barqarorlik, bank tizimi, bankrotlik xavfi, kapital koeffitsienti, rentabellik, tizimli tavakkalchilik, aktivlar rentabelligi, moliyaviy indikatorlar, iqtisodiy barqarorlik.

Bugungi globallashuv jarayoni va iqtisodiy barqarorlikning o'zgaruvchan sharoitida korxonalar hamda moliyaviy tashkilotlarning mustahkam faoliyat ko'rsatishi muhim masalalardan biriga aylangan. Korxonaning moliyaviy barqarorligini oldindan baholashga, shuningdek, uning kelgusidagi barqarorlik darajasini prognoz qilishga yordam beruvchi usullardan biri — bu Z-baho (Z-score) metodikasidir. Ushbu ko'rsatkich korxonaga yoki moliyaviy institutning bankrotlik xavfi ehtimolini aniqlashda keng qo'llanilib keladi. Biroq Z-baho usuli bir qator cheklovlarga ega bo'lib, ayniqsa moliyaviy tizim tarkibiy bog'liqliklarini to'liq aks

FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI VOLUME-2, ISSUE-9

ettirmasligi bilan ajralib turadi. Mazkur maqolada Z-baho metodining nazariy asoslari, uning amaliy qo'llanish holatlari hamda rivojlangan davlatlar va Markaziy Osiyo hududidagi Z-baho qiymatlari taqqoslab tahlil qilinadi. Bundan tashqari, uslubni takomillashtirishga ehtiyoj mavjudligi asoslab beriladi.

Moliyaviy barqarorlikning haqiqiy qiymati aynan iqtisodiy beqarorlik davrlarida yaqqol seziladi. Bunday sharoitlarda banklar yuqori daromadli loyihalarga kredit ajratishni qisqartiradi, aktivlar qiymati ularning haqiqiy bahosidan keskin chetlanadi, to'lovlar muddatida amalga oshirilmaydi. Bunday vaziyat inqiroz, giperinflyatsiya hamda fond bozorining qulashi kabi og'ir oqibatlariga olib kelishi mumkin. Natijada iqtisodiy tizimga bo'lgan ishonch pasayadi.

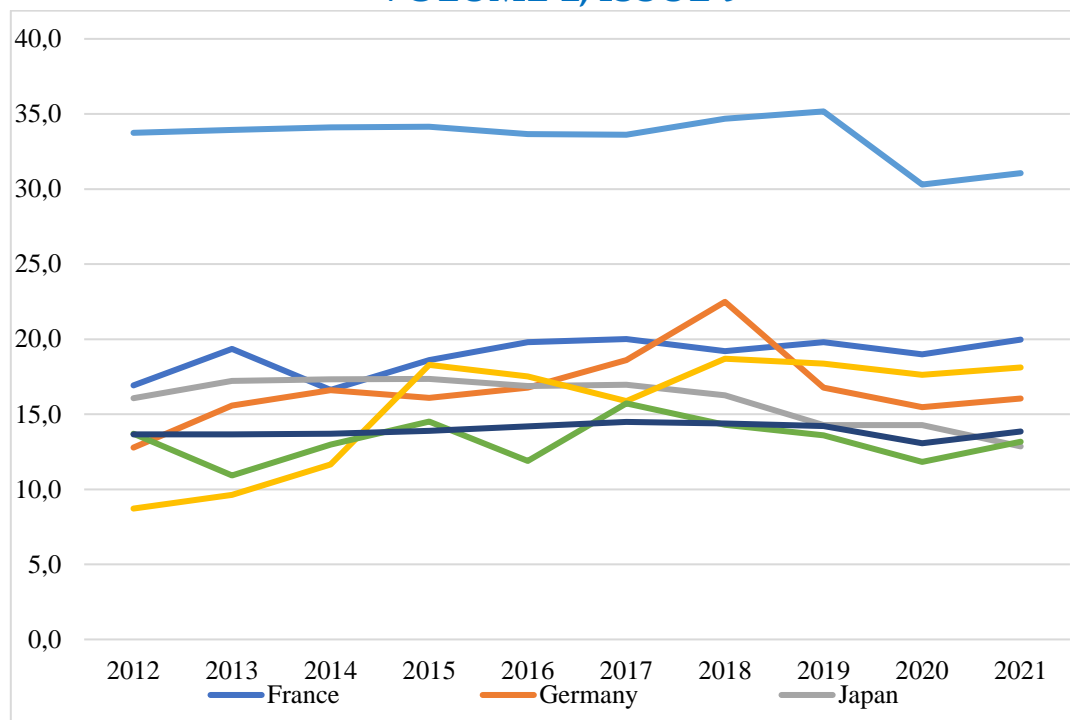
Alohida korxonalar darajasida barqarorlikni baholashning keng tarqalgan usullaridan biri bu Z-baho ko'rsatkichidir. Ushbu baho bankning beqarorlikka duch kelish ehtimolini kapital buferlari (k — kapitalning aktivlardagi ulushi) va rentabellik darajasi (μ) bilan risk ko'rsatkichlarini (σ — rentabellik o'zgaruvchanligi) solishtirish orqali aniqlaydi:

$$Z \equiv k + \mu \sigma Z \equiv \frac{k + \mu}{\sigma} Z \equiv \sigma k + \mu$$

Z-bahoning keng qo'llanishi uning beqarorlik ehtimoli bilan teskari bog'liq bo'lishi bilan izohlanadi: Z qiymati qanchalik yuqori bo'lsa, bankrotlik xavfi shunchalik past bo'ladi. Ushbu uslubni qo'llagan ilmiy tadqiqotlar Boyd & Rankl (1993), Beck, Demirgüç-Kunt va Levine (2007), Demirgüç-Kunt, Detragiache va Tressel (2008), Laeven & Levine (2009), Čihák & Hesse (2010) ishlarida uchraydi.

Z-baho usulining asosiy kamchiliklaridan biri shundaki, u faqat buxgalteriya hisobotlariga tayanadi. Agar moliyaviy tashkilotlar hisobotdagi ma'lumotlarni maqsadli ravishda ijobiy tomonga o'zgartirsalar, Z-baho institut barqarorligi haqida haqiqatga to'liq mos kelmaydigan xulosa berishi mumkin. Shuningdek, ushbu usul moliya tizimidagi o'zaro zanjirli ta'sirni hisobga olmaydi, ya'ni bir bankdagi inqirozning boshqalarga ta'sir mexanizmi aks etmaydi. Biroq, Z-bahoning afzalligi shundaki, u bozor ma'lumotlari mavjud bo'lmagan sharoitda ham qo'llashga imkon beradi.

FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQUARISH INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI VOLUME-2, ISSUE-9

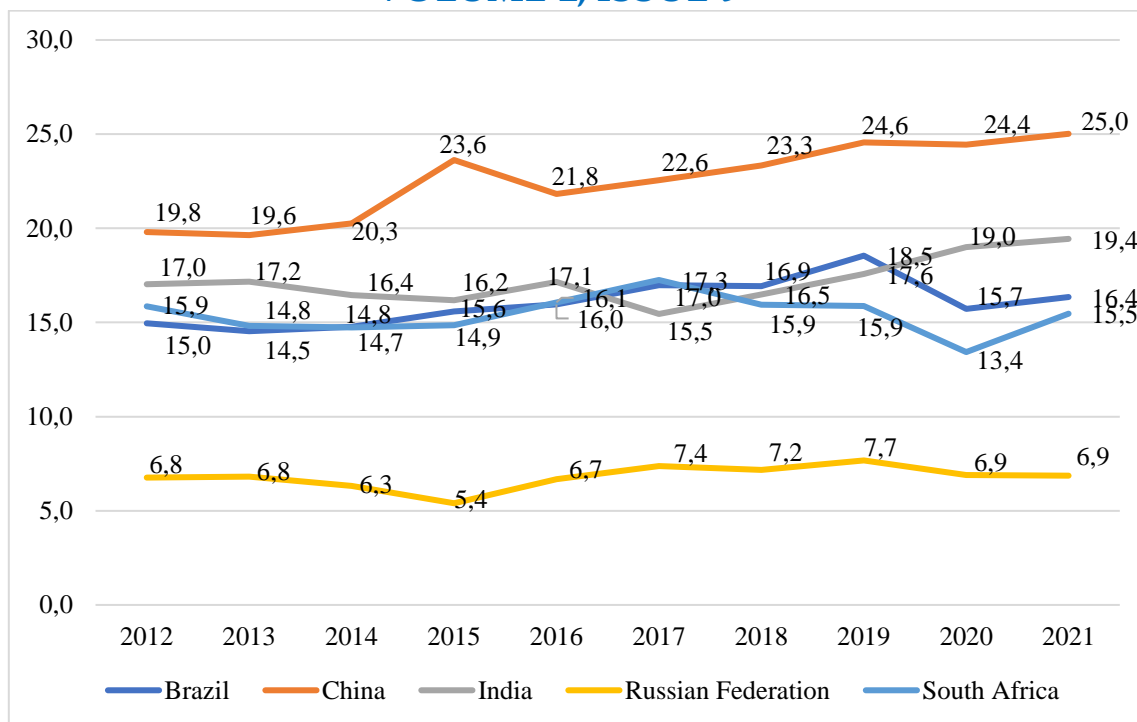
Rivojlangan mamlakatlarda Z-baho (1-rasm)

G-7 davlatlari ichida AQSH Z-baho bo'yicha yetakchi bo'lib, so'nggi o'n yillik davomida ko'rsatkich 30–35% atrofida tebranib kelmoqda. Fransiyada mazkur ko'rsatkich 16–20% oralig'ida saqlanmoqda. Buyuk Britaniyada 2012-yilda 8,7% bo'lgan Z-baho 2021-yilga kelib 18,1% gacha oshgan.

Yaponiyada esa 16% dan 12% gacha pasayish kuzatilgan, bu barqarorlikning susayishidan dalolat beradi.

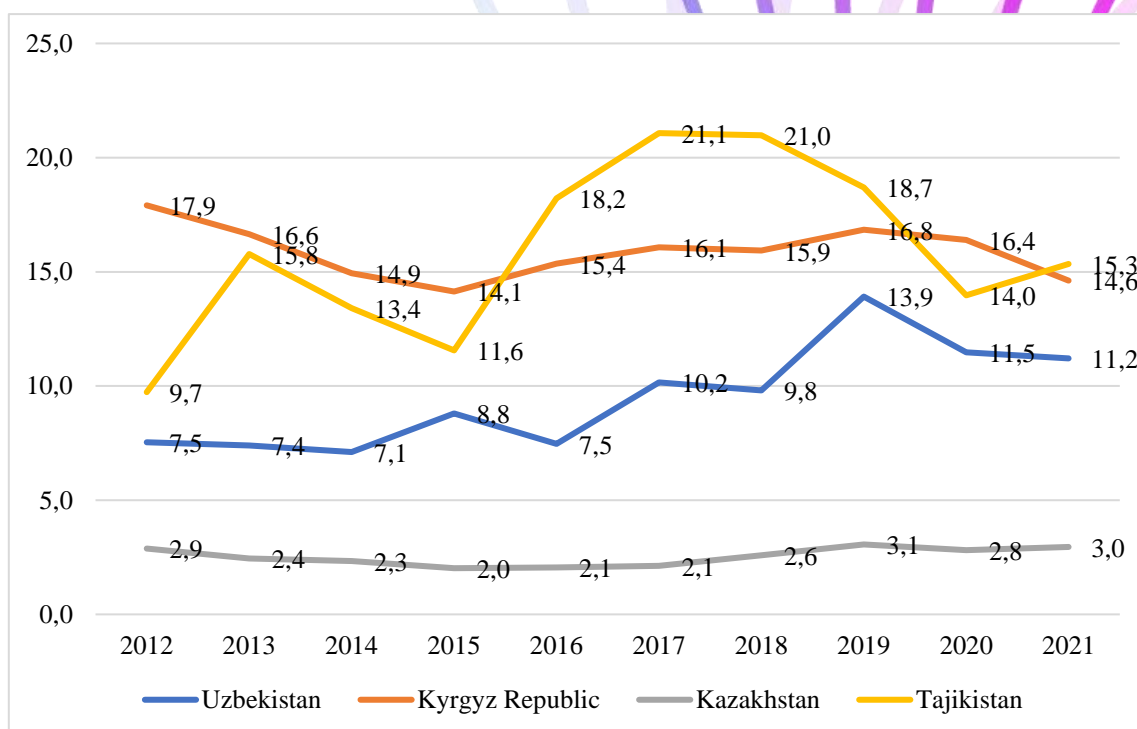
Germaniya, Italiya va Kanada 13–16% diapazonida barqaror ko'rsatkichlarni namoyish etmoqda.

FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRARISH INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI VOLUME-2, ISSUE-9

Rivojlanayotgan mamlakatlarda Z-baho (2-rasm)

BRICS davlatlarida Xitoy yuqori natijani qayd etib, ko'rsatkichni 5,2% bandga oshirgan holda 25% gacha yetkazgan. Braziliya, Hindiston va JAR ko'rsatkichlari 15–20% oralig'ida bo'lsa-da, 2019–2020-yillarda pul-kredit siyosati kamchiliklari tufayli pasayish kuzatilgan. Rossiyada esa Z-baho 5,4–6,9% oralig'ida bo'lib, barqarorlikning past darajasini ko'rsatadi.

3-rasm. Markaziy Osiyo mamlakatlarning Z-baho ko'rsatkichlari, foizda

XULOSA

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, Z-baho usuli bank va korxonalarining moliyaviy barqarorlik darajasini aniqlashda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Rivojlangan mamlakatlarda Z-baho ko'rsatkichlarining yuqoriligi moliyaviy tizimning mustahkamligi, boshqaruv mexanizmlarining samaradorligi va bozor muhitining yetukligi bilan bog'liq. Rivojlanayotgan davlatlarda esa iqtisodiy xavflar, valyuta tebranishlari, institutsional noaniqliklar va pul-kredit siyosatidagi o'zgarishlar sabab Z-baho qiymati nisbatan past bo'lishi kuzatiladi. Shu bilan birga, usulning faqat buxgalteriya ma'lumotlariga tayanishi va tizimli risklarni hisobga olmasligi uning to'liq universal baholash vositasi bo'la olmasligini ko'rsatadi. Shuning uchun Z-bahodan foydalanish moliyaviy barqarorlikning boshqa zamonaviy ko'rsatkichlari bilan uyg'unlashtirilgan holda amalga oshirilishi kerak. Bu esa iqtisodiy tizim barqarorligini aniq, chuqur va ishonchli baholash imkonini beradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Altman, E. I., & Hotchkiss, E. (2006). *Corporate Financial Distress and Bankruptcy: Predict and Avoid Bankruptcy, Analyze and Invest in Distressed Debt* (3rd ed.). Wiley Finance.
2. Hossari, G., & Rahman, S. (2005). A Comprehensive Review of Z-score Models. *Journal of American Academy of Business*, Cambridge, 6(1), 321–326.
3. International Monetary Fund (IMF). (2022). *Financial Soundness Indicators Compilation Guide*. Washington, D.C.
4. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. (2023). *Молиявий барқарорликни баҳолаш услублари ва кўрсаткичлари*. Тошкент.